

چالش‌های معماری و شهرسازی ایران از منظر اخلاق اسلامی (بررسی تطبیقی معماری سنتی و معاصر)

محمدباقر ولی‌زاده‌اوغانی^{۱*}، سیدساجد همایون^۱

۱. دپارتمان مهندسی معماری، مهندسی معماری، دانشکده فنی شماره ۱ تبریز، دانشگاه فنی و حرفه‌ای استان آذربایجان شرقی، تبریز
* تبریز، ایران، valizadeh.mb@gmail.com

چکیده

مقوله اخلاق از مهمترین ارکان شکل‌گیری معماری و شهرسازی است که می‌تواند رابطه انسان با خود، خدا، دیگران و طبیعت را تنظیم کند. جهان‌بینی و نگرش انسان در طول تاریخ، از عوامل کلیدی تأثیرگذار در کم و کیف این رابطه بوده است. تفاوت در نحوه ظهور و بروز هنجارها و ارزش‌های اخلاقی در معماری سنتی و معاصر می‌تواند شاهدی بر این ادعا باشد، چرا که به نظر می‌رسد توجه به اخلاق از عوامل تفاوت فاحش در بین این دو معماری است. بر این اساس مقاله حاضر در پی آن است که به بررسی معماری و شهرسازی ایران از دیدگاه اخلاقی بپردازد. در این راستا برای نیل به هدف، به بررسی تطبیقی اخلاق در معماری سنتی و معاصر پرداخته شده است. روش تحقیق بر اساس روش توصیفی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای است. گرایش به حق، حقوق شهروندی، زیبایی، عدالت، تعاون، صرفه‌جویی، عبرت و پندپذیری، توجه به محیط زیست، حفظ حریم‌ها و در رأس اینها آرامش، امنیت و کرامت انسان از جمله مواردی است که در این پژوهش اهمیت یافته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که یکی از تهدیدهای جدی معماری و شهرسازی معاصر ایران عدم توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی است که معماری و شهرسازی سنتی بر پایه آن بنا شده بود. کم‌رنگ شدن اصول اخلاقی در معماری معاصر منجر به تهدیدهایی در زمینه‌های مختلف، نظیر: بحران زیست‌محیطی، انرژی و ... شده و پیرو این بحران‌ها، زندگی و آرامش انسان نیز با مشکل مواجه شده است.

کلیدواژگان

اخلاق، مؤلفه‌های اخلاق اسلامی، اخلاق و معماری، معماری سنتی ایران، معماری معاصر ایران

Challenges of Iranian Architecture from the Perspective of Islamic Ethics

Mohammad Bagher Valizadeh Oqani^{1*}, Seyyed Sajed Homayun¹

1. Department of Architectural Engineering, Faculty of Tabriz, East Azarbaijan Branch, Technical and Vocational University (TVU), Tabriz, Iran
* Tabriz, Iran, valizadeh.mb@gmail.com

Abstract

The category of ethics is one of the most important pillars of the formation of architecture and urban planning that can regulate man's relationship with himself, God, others and nature. Human worldview and attitude throughout history has been one of the key factors influencing the quality of this relationship. Differences in the emergence of moral norms and values in traditional and contemporary architecture can be evidence of this claim, because it seems that paying attention to ethics is one of the factors that make a huge difference between these two types of architecture. Accordingly, the present article seeks to examine the architecture and urban planning of Iran from a moral point of view. In this regard, in order to achieve the goal, a comparative study of ethics in traditional and contemporary architecture has been done. The research method is according to descriptive method and based on library resources. Tendency to trueness, citizenship rights, beauty, justice, cooperation, thrift, lessons and advice, attention to the environment, privacy and above all, peace, security and human dignity are among the items that have been taken into account in this study. Findings show that one of the serious threats to contemporary Iranian architecture and urban planning is the lack of attention to the ethical values and principles on which traditional architecture and urban planning had been based. The weakening of moral principles in contemporary architecture has led to threats in various fields such as crises in environment, energy, etc., and following these crises, human life and peace have been also faced problems.

Keywords

Ethics, Components of Islamic Ethics, Ethics and Architecture, Traditional Iranian Architecture, Contemporary Iranian Architecture

۱- مقدمه

یافته است [۱]. به نحوی که صاحب‌نظران بسیاری بر این باورند که اخلاق و یا به عبارتی، پایبندی به اصول آن می‌تواند موجب شادابی، نشاط و سلامت جامعه انسانی شود. اخلاق یکی از اصلی‌ترین ارکان شهر و از مهمترین عناصر شکل‌گیری معماری است که می‌تواند رابطه انسان‌ها را با یکدیگر، با طبیعت و با ساخته‌های انسان و با هستی در قلمروهای مختلف معنوی و مادی حیات

تحولات دوران مدرن، بسیاری از جنبه‌های فرهنگ و حیات اجتماعی را با چالش روبه‌رو کرده است. در این میان، تحولات در ارزش‌ها و اخلاق نیز از این امر مستثنی نشده است. اخلاق در بسیاری از علوم و شاخه‌های هنری، از جمله: اخلاق مهندسی، اخلاق سازمانی، اخلاق زیست‌محیطی و ... گسترش

جدول ۱ جایگاه اخلاق در معماری معاصر ایران

محقق	دیدگاه
محمود گلابچی	علم امروز به اثبات رسانده که شرط رسیدن به موفقیت، رعایت مبانی و اصول اخلاقی است/ تعهد افراد نسبت به انجام دادن وظایف خود، صداقت و امانت‌داری و پایبندی به ارزش‌ها در کشور ما که قرن‌هاست در این حوزه شهره است، جایگاه ندارد/ رعایت نشدن برخی معیارهای اخلاقی، در بخش‌های دولتی و غیردولتی [۱۴]
عیسی حجت	عدم ارتباط عمل حرفه‌ای با ویژگی‌های اعتقادی و اخلاقی/ بی‌عنایتی استاد به خصوصیات فردی و اعتقادی شاگرد در آموزش/ پذیرش معمار فارغ‌التحصیل در جامعه حرفه‌ای بدون توجه به شایستگی‌های اخلاقی [۸]
مهرداد قیومی بیدهندی	بی‌توجهی به تربیت اخلاقی طالبان معماری در نظام آموزش معماری (عدم ارتباط اخلاق شخص با آموزش و کار حرفه‌ای او)/ بی‌ارتباطی سپردن کار به معمار با اخلاقیات ایشان در عالم حرفه (بی‌ارتباطی مناسبات معمار با تشکیلات صنفی)/ وجود خلاء میان نتیجه و محصول کار معمار و اخلاق و میزان تزکیه نفس او [۱۵]
سیدرضا هاشمی	تنزل معماری به سطح مد (تبدیل معماری به کار تفنی)/ دور شدن از ذات معماری با تلقی مد و فلسفه/ سست شدن پایه‌های اخلاقی معماری (حرفه معماری صداقت با خود را از دست داده است)/ نشانه‌های سقوط اخلاق حرفه‌ای (اخلاق حراست از حقیقت)/ بی‌توجهی در حفظ حریم و حرمت استادی و آموزش [۱۷]
کامران افشارنادر	جدا شدن معماری امروز از تمامی علایم حیات/ انحراف حرفه‌ای ناشی از رسوب افکار (مخدوش کردن هدف‌های اصلی و اولیه معماری)/ بی‌ارتباطی تغییرات و تحولات معماری امروز ایران، با زندگی [۱۶]

۳- روش تحقیق

روش تحقیق بر اساس سرشت محتوایی پژوهش، از نوع توصیفی - تحلیلی است و در گردآوری اطلاعات، از منابع کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. بدین منظور، ابتدا در بخش مطالعات کتابخانه‌ای با بررسی مبانی نظری، برخی از مهمترین اصول و ارزش‌های اخلاقی از کتب اخلاق اندیشمندان اسلامی استخراج شده، و سپس به بررسی انطباق‌پذیری معماری ایران با مؤلفه‌های اخلاقی پرداخته شده است. در این راستا برای نیل به هدف از بررسی تطبیقی اخلاق در معماری سنتی و معاصر بهره گرفته شده است. چرا که مطالعه ارزش‌های اخلاقی و معنوی حاکم بر معماری سنتی را می‌توان به عنوان الگویی شایسته در سنجش اخلاقی معماری معاصر دانست.

۴- اخلاق، اخلاق اسلامی و مؤلفه‌های آن

اخلاق دانش چگونه زیستن است [۱۱]. اخلاق ریشه در اندیشه‌های انسانی و جهان‌بینی انسان‌ها دارد. اخلاق عبارت است از یک سلسله خصلت‌ها و سجایا و ملکات اکتسابی که بشر آنها را به عنوان اصول اخلاقی می‌پذیرد [۱۸]. واژه اخلاق در زبان فارسی از ریشه خلق به معنای رویه و عادت است. در فرهنگ لغت مجموعه‌ی عادات‌ها و رفتارهای فرهنگی پذیرفته شده میان مردم یک جامعه تعریف می‌شود [۱۹]. اخلاق اسلامی مجموعه‌ای است از تمام مطالب مرتبط با اخلاق و به‌خصوص، علم اخلاق که به فرهنگ اسلامی منتسب‌اند و بر پایه اخلاق و قرآن و حدیث و عقل هستند. صرف نظر از اینکه با اخلاق در حوزه‌های دیگر کمابیش دارای مشترکاتی باشد [۲۰]. اندیشمندان اسلامی در کتب اخلاق خود در مورد اخلاق اسلامی تعاریف گوناگونی ذکر کرده‌اند و

تنظیم کند [۲]. به عبارت دیگر، فیزیک شهر می‌تواند نمادی از اخلاق شهری باشد، چرا که «شهر مهمترین محل اجتماعی شدن توده‌ها و در عین حال، محل بروز فردی‌ترین رفتارهاست» [۳]. با نگاهی به ساختار شهرها و معماری‌های سنتی می‌توان دریافت که هر مداخله در آن بر مبنای نیاز شهروندان شکل گرفته است. معماری سنتی ایران قبل از دوره قاجار ترکیبی از فرهنگ ایرانی اسلامی بود و بنابراین، رعایت اصول اخلاقی از قبیل: عدالت، قناعت، تعهد، عفت و غیره در خصوص ساختار فضایی معماری مورد توجه قرار می‌گرفت و یکی از مشخصه‌های مهم معماری سنتی ایران، پایبندی معمار به اعتقادات اخلاقی‌اش به‌شمار می‌رفت. اما از دوره قاجار با شروع معماری نوین در ایران بر اثر تحولات سیاسی، جریان زندگی اجتماعی و اقتصادی ایران تغییر کرد و سیمای شهری ایران متحول شد [۴]. دوره قاجار، آخرین مراحل سرایشی فرهنگ و تمدنی شد که هزار سال در مسیر استقلال و ارتباط و وابستگی معنوی به جهان اسلامی سپری کرده بود [۵]. این روند به گونه‌ای زیاد شد که معماری سنتی بر اساس رفتار اجتماعی مردم دچار تحول شد و شیوه و سبک ساخت‌وسازها نیز تغییر کرد. مدرنیته تغییرات گسترده‌ای در حوزه‌های مختلف، مانند: اقتصاد، اجتماع و فرهنگ به‌وجود آورد و معماری را با درونمایه انسانی زیر آوار ایده‌ها و طرح‌های نو مدفون نمود [۶]. از این رو، برخی از پژوهشگران، دوران نوگرایی را به دورانی سیاه در معماری معاصر ایران تعبیر کرده‌اند [۷] و برخی دوران مدرن را دوران خلأ هویت و اخلاق می‌دانند [۸]. بروز انقلاب اسلامی و بازگشت و احیای ارزش‌های گذشته، زمینه را برای تفکر در آثار فرهنگ غرب بر معماری ایران به دنبال داشت، اما از آنجا که شیوه‌های اتخاذ شده جهت مقابله با تسلط فرهنگ غرب اساسی نبودند، اثرهای عمیقی نداشتند [۴]. با وجود تلاش معماران، معماری معاصر از زبان معماری اصیل جدا شده و انسان و ارزش‌های انسانی و اخلاقی را در نظر نمی‌گیرد و فقط در پی تولید معماری و ساختمان‌سازی است. لذا آنچه در این پژوهش اهمیت یافته است، بررسی معماری و شهرسازی ایران از دیدگاه اخلاقی است و با تکیه بر روش تحقیق توصیفی - تفسیری و منابع کتابخانه‌ای، به انطباق‌پذیری معماری و شهرسازی ایران با مؤلفه‌های اخلاق اسلامی پرداخته شده است.

۲- پیشینه تحقیق

محققان و معماران متعددی به مطالعه در خصوص ابعاد و شاخص‌های مطرح در حوزه اخلاق معماری پرداخته‌اند. قره‌بگلو و همکاران [۹] در پژوهش خود، ارتباط قابلیت‌های محیط با سبک زندگی اخلاقی را تبیین کرده‌اند. نجفی و همکاران [۱۰] در مقاله خود، در پی پاسخ به آن است که روش مناسب بهره‌گیری از متون اخلاق ایرانی- اسلامی برای تدوین متون شهرسازی چگونه است. مرادپور و همکاران [۱۱] در پژوهشی دیگر، به بررسی دیدگاه‌های دو نظریه مهم اخلاق هنجاری (اخلاق فضیلت‌گرا و اخلاق کانتی) درباره امر ساختن در معماری پرداخته‌اند. شهامت و همکاران [۱۲] در پژوهش خود، به تأثیر نظام اخلاقی اسلام در اصلاح و ارتقای سطح اخلاقی مؤلفه‌های برنامه درسی پرداخته‌اند. نازی‌دیزجی و همکاران [۱۳] با بررسی حیطه‌های مختلف اخلاق در معماری، پیشنهادهایی نظیر همکاری فیلسوفان اخلاق و معماری، ادای سوگندنامه معماری و ... ارائه کرده‌اند. علاوه بر این، بررسی مطالعات و پژوهش برخی از محققان و معماران در حوزه اخلاق معماری [۸، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۱۷]، نشان‌دهنده این است که بحران در ارزش‌ها و اصول اخلاقی و نحوه رفتار و عمل معماران چه در حوزه نظری و چه در حوزه عملی اتفاق افتاده است (جدول ۱).

[۲۸]. به دنبال این تحولات، در معماری نیز، بسیاری از ارزش‌ها، بی‌ارزش [۲۹]، و هنجارهای مناسب تبدیل به ناهنجاری و یا بی‌هنجاری شد. با وجود آنکه ویژگی‌های کالبدی، تاریخ، فرهنگ و سنت زندگی شهرهای سنتی بر برخی مبانی استوار بود اما با تأثیرپذیری از فرهنگ غربی دگرگون گردید و شهرهایی شکل گرفتند که اصل زندگی اسلامی را به فراموشی سپردند [۳۰]. به عبارتی می‌توان گفت تحولات جدید، دگرگونی اساسی در بینش و منش و سبک زندگی انسان به‌وجود آورد. در نهایت، با گسستی که میان زندگی و طرز تفکر جدید و به تبع آن در معماری اتفاق افتاد، بسیاری از ارزش‌های اخلاقی که در معماری گذشته حضور داشتند در معماری معاصر دچار بحران شدند. مسؤلیت‌پذیری و رعایت اصول سنتی در بناهای تاریخی گواه این است که گذشتگان ما اخلاق را رعایت می‌کردند. وجود آیین‌نامه‌های اخلاقی، رساله معماریه، انواع فتوت‌نامه‌ها در بین اصناف مختلف، شاهد این ادعاست. در متون اخلاقی هرچند به طور مستقیم از شهرسازی و معماری سخنی به میان نیامده، اما گویای چگونه زیستن، نحوه ارتباطات و اخلاقیات در میان افراد جامعه است. هدف متون اخلاقی و اخلاقیات مطروحه در آن رساندن انسانها به سعادت فردی و جمعی است. پس می‌توان فضایل اخلاقی در این متون را به عنوان ویژگی‌های مورد نیاز شهر سعادت‌مند نیز به‌شمار آورد [۱۰]. البته در حرفه‌های امروز و از جمله در حیطه معماری نیز برخی آیین‌نامه‌های اخلاقی تدوین یافته‌اند، ولی شواهد نشان می‌دهد که کارایی چندانی نداشته‌اند.

ماجرای تأثیر و تأثر معماری و اخلاق امری چند بعدی است. چرا که ارزش‌های اخلاقی به شکل‌های مختلفی ظاهر می‌شوند، گاهی به شکل مسؤلیت‌ها، گاهی به شکل ایده‌آل‌ها و گاهی نیز به شکل سیاست‌های اجتماعی خود را بروز می‌دهند. بررسی مطالعات انجام یافته در حیطه اخلاق معماری بیانگر سه حوزه کلی است: ۱. اخلاق در حرفه معماری (اخلاق حرفه‌ای یا اخلاق شخص معمار)، ۲. اخلاق در معماری (صفات ساختمانی) و ۳. اخلاق و رفتار متأثر از محصول عمل معماری [۳۱] (جدول شماره ۳).

جدول ۳ حوزه‌های کلی اخلاق بر اساس پیشینه پژوهش [۳۱]

اخلاق	اخلاق حرفه‌ای (اخلاق شخص معمار)	اخلاق در بنای معماری (صفات ساختمانی)	اخلاق متأثر از محصول عمل معماری
	مسئولیت‌پذیری	وحدت	کرامت
	تعهد	اعتدال و	امنیت و
	اخلاق	عدالت	آرامش
۱۰	زیست‌محیطی	زینت	سلامت روحی
۱۱	صداقت	احترام به	تأثیرات
۱۲	عدالت ...	طبیعت	زیست‌محیطی
		محرمیت ...	تأثیرات
			فرهنگی ...
۱۳	یک معمار باید دارای تعهدات اخلاقی باشد تا بتواند با تمرکز بر مسؤلیت حرفه‌ای در خدمت منافع عمومی و انسانی باشد.	منش و تعهد اخلاقی معمار، متولی اصلی پایه‌ریزی صفات اخلاقی در بنای معماری است.	معماری به سبب اثرهای فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی و ... نقش اساسی در کرامت و اخلاق و رفتار انسانی دارد.

مؤلفه‌های فراوانی برای اخلاق برشمرده‌اند که در این میان اشتراکات فراوانی نیز دارند. در جدول شماره ۲ مهمترین این مؤلفه‌ها از کتب اخلاق اندیشمندان اسلامی استخراج شده و در ادامه، به بررسی برخی از مهمترین آنها در معماری و شهرسازی ایران پرداخته خواهد شد.

جدول ۲ برخی از مؤلفه‌های اخلاقی مستخرج از کتب اخلاق

اصول اخلاقی	منابع	انتخاب مهمترین مؤلفه‌ها
حفظ امانت، صله رحم، حفظ عهد، حق همسایه، شجاعت، مهمانداری، وقف، آسان گرفتن به دیگران، انصاف و عدالت، قناعت، احترام به بزرگتر، ترحم به کوچکتر، خیرخواهی، عبادات و اخلاق، اخلاص، عبرت، عدالت، میانه‌روی، توحید، تواضع، سعادت، عبادت، کمال‌طلبی، حقیقت‌جویی، جمال دوستی، گرایش به زینت و جمال، امنیت، کرامت و عزت نفس، مسأله آلودگی محیط زیست، صلح، همزیستی، عفت، آرامش، پندپذیری، حسن معاشرت، تعاون و مشورت، بهداشت، صرفه‌جویی، اصلاح محیط، عفت، ...	اخلاص / گرایش به حق / کمال‌طلبی [۲۱ و ۲۲] / تعاون / مشورت / مشارکت [۲۲]. / عدالت / اعتدال / میانه‌روی / مساوات [۲۱ و ۲۲] / صرفه‌جویی / عدم اسراف / قناعت [۲۳ و ۲۴] / مسأله آلودگی محیط زیست / احترام به طبیعت [۱۸] / حق همسایه / حقوق دیگران / حریم خصوصی / حقوق شهروندی [۱۸، ۲۱ و ۲۲] / زینت و جمال / زیبایی [۱۸] / عبرت / پندپذیری / توجه به گذشته [۲۱ و ۲۴] / کرامت / آرامش / امنیت [۲۳]	۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰

۵- اخلاق و معماری ایران

معماری به واسطه پیامدها و آثاری که در انسان، طبیعت و محیط مصنوع دارد، می‌تواند موضوع داوری اخلاقی باشد [۱۱]. از طرفی، با عنایت به شرایط حرفه‌ای معماری، توجه به اخلاق نیازی اساسی است که دلیل آن، اول وجود تعداد بی‌شماری خلاف‌های حرفه‌ای توسط افراد با درجات عالی تحصیلی [۱۳] و دوم نقش مهم اخلاق و مؤلفه‌های آن در اعتلای حرفه معماری است. پیشرفت‌ها و دستاوردهای تکنولوژی هر چند رشد و گسترش زیادی به همراه داشته، ولی آسیب‌های جبران‌ناپذیری نیز بر کیفیت زندگی وارد ساخته و اخلاق، فرهنگ و محیط اجتماعی انسان را به شدت مورد تهدید قرار داده است. جنبش مدرنیسم متعاقب انقلاب صنعتی و بر پایه خرد و قدرت تکنولوژی در پی سعادت انسانی بود، اما شهر حاصل از این تحولات دچار مشکلات اجتماعی، اقتصادی و کالبدی گردید. به طوری که به دلیل کم‌رنگ شدن معنای زندگی، تخریب بی‌سابقه طبیعت و پیامدهای دیگر آن، بسیاری از اندیشمندان را در طول سده گذشته بر آن داشت که تمدن جدید غرب را سخت به باد انتقاد بگیرند [۲۵]. صنعتی شدن شیوه‌های سنتی زندگی را ویران کرد و همراه آنها، مفاهیم و ارزش‌های اخلاقی در باب شایسته و ناشایسته نیز فروپاشید [۲۶]. مدرنیته به عنوان یک روش زندگی و مدرنیسم به عنوان یک انقلاب معماری، زندگی و نمودهای فرهنگی جهانی را تغییر داد و کشورهای اسلامی نیز ناخودآگاه از این تغییرات تأثیر پذیرفتند. طی این فرآیند انسان سنتی که به عنوان خلیفه‌الله بود، به انسان عاصی مدرن تبدیل شد [۲۷] و شهر نیز طی فرآیندی از شهر معبد به شهر قدرت، سپس شهر سراب و در نهایت، امروزه نیز به شهر فریب و نیرنگ تغییر ماهیت داده است

در پی دنیوی‌سازی مکان و زمان، در دنیای جدید رخ داد، زندگی را نیز از تقدس انداخت [۳۴]. انسان مدرن بر خلاف انسان سنتی، هنرش را نه به تقلید از خداوند، بلکه در رقابت با خداوند می‌آفریند و از همین رو، شاهد ظاهرپردازی در هنر وی هستیم [۲۷]. انسان وحدت‌گرای سنتی غرق خداست و در پی یافتن هویت الهی است. بنابراین، توحید، وحدت و هم‌زمانی را در معماری سنتی می‌توان مشاهده کرد. انسان مدرن آنگاه که خالق خدا شده، کثرت را جایگزین وحدت کرده است و وحدت و هم‌زمانی در مصالح، ارتفاع، رنگ و ... در آثار و معماری وی جایی ندارد [۳۵]. در نهایت می‌توان گفت در نتیجه جهانی‌شدن، فرهنگ اسلامی با دو فرهنگ سکولار و فرهنگ غربی تعارض پیدا کرده و این موجب ورود ارزشهای غربی به جهان اسلام شده که به دنبال جایگزینی آن با ارزش‌ها و باورهای سنتی اسلامی و ارج نهادن به لذت مادی به جای لذت‌های معنوی است [۳۰]. صورت‌گرایی و مدرگرایی از آفت‌هایی است که معماری امروز را تهدید می‌کند. معماران معاصر بیشتر به عناصر فیزیکی و نوع آرایش ظاهری بناها توجه دارند و به ابعاد انسانی ساختمان‌ها کمتر توجه می‌شود و این موجب سیمای نامناسب و نامطلوب شهرهای معاصر شده است. زندگی در چنین آشفتنگی نمی‌تواند آن زندگی باشد که بر اساس اصول اخلاقی و کمال‌طلبی انسان پایه‌گذاری شده است.

۶-۲- تعاون

تعاون در لغت به معنی یاری، پشتیبانی یکدیگر، همراهی، مددکاری کردن، مشارکت و همکاری آمده است [۳۶]. در آموزه‌های اسلامی نیز آیات قرآنی بیانگر تأکید بر تعاون و مشورت است^۱. اجتماعی بودن و مشارکت و مشورت انسان از ویژگی‌های متمایزکننده او از سایر جانداران است. در دوران پیش از مدرن، نظام معماری مبتنی بر نظام استاد شاگردی بود و بخش عمده کار معماری به عهده استاد معمار بود که اکثر کارهای مربوط به بنا از طراحی تا مدیریت اجرا بر عهده وی بود. آن‌چنان‌که میان مجموعه طرح بنا، از معماری تا سازه و آرایه‌ها، هماهنگی و تناسب برقرار می‌شد [۱۵]. از سوی دیگر، معمار سنتی مجهز به حکمت و مهارت و دارای منزلت والا در جامعه بود که وظیفه جاری کردن احکام (شرعی، عرفی و سنتی) بر اثر معماری را به عهده داشت [۸]. در این رویکرد، مشورت و همکاری بین سازندگان بنا و توجه به کارفرما و نظرهای او از بنیادی‌ترین اصول بود. اما با شروع دوران مدرن، ناخودآگاه معماری به مسیری کاملاً متفاوت با آنچه که تاکنون اتفاق افتاده بود، سوق داده شد. تحولات دوران صنعت موجب تقسیم وظایف معمار شد و مهندس سازه، مکانیک و دیگر تخصص‌ها وارد طراحی و اجرای بنا شدند. در این وضعیت جدید، طراحان و مهندسان دخیل در ساخت بنا، از یکدیگر فاصله پیدا کردند و هماهنگی میانشان برقرار نشد. این تخصصی شدن موجب شد که متخصصان هر یک از این رشته‌ها، در رشته دیگری تبحر نداشته باشند و فاقد دانش جامعی باشند که به منظور ایجاد بنای مناسب برای زندگی انسان لازم است [۳۷]. سازمان نظام مهندسی ساختمان، نهادی متشکل از مهندسان معمار، سازه، تأسیسات و ... است که بایستی با تعامل، همکاری و مشارکت هم به تهیه نقشه و ساخت یک بنا اقدام کنند. به علاوه، خواسته‌ها و اهداف کارفرما و نیازهای استفاده‌کنندگان نیز نیازمند مشارکت و مشورت با طراحان برای حل مسأله طراحی است [۳۸]. در دوران معاصر، مشارکت در شکل‌گیری طرح‌ها، یا فقط با تصمیم‌گیری شخصی استفاده‌کننده و بدون

مؤلفه‌های اخلاقی انتخاب شده در این پژوهش در حیطه هر سه حوزه اخلاقی مذکور هستند. شایان ذکر است دسته‌بندی این مؤلفه‌ها به طور مشخص امکان‌پذیر نبوده و بسیاری از مؤلفه‌ها در هر سه حوزه اخلاق می‌توانند با هم همپوشانی داشته باشند. برای مثال، رعایت عدم اشرافیت و دید به حریم همسایه توسط معمار با عفت، نمود حجاب در بنای معماری است که به موجب آن از امکان ایجاد رفتار غیراخلاقی دید به حریم دیگران جلوگیری می‌شود. تصمیمات معمار حرفه‌ای در حیطه اخلاق زیست‌محیطی و احترام به طبیعت باعث بنای ساختمانی سزاوار و متناسب با زمینه و محیط می‌شود و در نهایت، از تأثیرات منفی زیست‌محیطی بنا خواهد کاست. با رفتار و کردار اخلاقی و مسئولیت‌پذیری معمار در قبال خود، خدا، طبیعت و دیگران، اثر معماری وی نیز با طراحی مناسب و اصولی و اخلاقمند، جلوه‌گر صفات اخلاقی خواهد شد و چارچوبی را ارائه می‌دهد که به ارتقا و اعتلای فضای معماری و آرامش انسان کمک می‌کند.

در سال‌های اخیر گسترش بی‌مسئولیتی‌ها در معماری، باعث ایجاد بحران‌های زیست‌محیطی و انسانی شده است و بسیاری از ارزش‌ها و اصول اخلاقی مانند عدالت، قناعت، حق همجواری، حقوق شهروندی و غیره در معماری کمرنگ شده‌اند که در ادامه به بررسی آنها پرداخته شده است. برای پرهیز از اطاله کلام، مؤلفه‌های هم‌مفهوم دسته‌بندی شده و نمود آن در معماری و شهرسازی ایران تفسیر شده است (جدول شماره ۴).

جدول ۴ دسته‌بندی مؤلفه‌های اخلاقی هم‌مفهوم

مؤلفه اخلاقی	مؤلفه‌های هم‌مفهوم
گرایش به حق	کمال‌گرایی - خدامحوری - حقیقت‌جویی - اخلاص
تعاون	همکاری - مشورت - مشارکت
گرایش به زیبایی	زینت - جمال - تزیین
توجه به گذشته	عبرت - پندپذیری
توجه به محیط زیست	احترام به طبیعت - اصلاح محیط
عدالت	اعتدال - مساوات - میانه‌روی - انصاف
حقوق شهروندی	حق همجواری - حفظ حریم‌ها - نوع‌دوستی
قناعت	صرفه‌جویی - عدم اسراف - ساده‌زیستی
کرامت	امنیت - سعادت - آرامش

۶-۳ بررسی تطبیقی مؤلفه‌های اخلاقی در معماری سنتی و معاصر ایران

۶-۱-۱- گرایش به حق

از دیدگاه اسلام هدف از اخلاق افزایش مراتب و درجات قلبی انسان است تا او را برای تقرب به خدا که حقیقت و کمال نهایی انسان است، آماده سازد [۳۲]. گرایش به کمال یکی از گرایش‌های فطری انسان و عامل اساسی در هنر دینی است. معماران مسلمان با بهره‌گیری از شعار اصلی توحید (لا اله الا الله) همه محورهای بنا را متوجه او می‌نمایند. در این راستا سعی نموده‌اند تا همه اجزای بنا را از نقشه ساختمانی گرفته تا تزیینات آجری و کاشی‌کاری و آیینه‌کاری به صورت مظهاری از آیه‌های حق تعالی ابداع کنند و این چنین مراتب خداگرایی و دین‌باوری خود را به نمایش می‌گذارند [۳۳]. معماران سنتی کمال انسان را بالاتر از هر خصلتی می‌دانستند و به پاس حرمت و کرامت او به آراستن بنا می‌پرداختند. در دنیای مدرن، ساحت حکمت یعنی معرفتی که انسان را به کمال می‌رساند، به فراموشی سپرده شده است. آنچه

^۱ «و‌شاورهم فی الامر» (آل عمران / ۱۵۹)، «وامرهم شوری بی‌هم» (شوری / ۳۸)

ملغمه‌ای است از ناهماهنگی بین ابعاد و ارتفاع ساختمان‌ها، الگوهای طراحی، رنگ‌ها، مصالح و فرم‌های متفاوت و ناهمگون در عناصر دخیل در سیمای شهر، نماهای ساختمانی مغشوش و ناهمخوان با یکدیگر، فشار روانی و ... که بی‌هیچ محتوایی، زشتی و نابهنجاری را با چشم و ذهن شهروندان عجین ساخته است. این نابهنجاری و زشتی نتیجه افول ارزش‌های زیبایی‌شناسی و نمایش خارجی کمبودهای فرهنگی و اخلاقی است.

۴-۶- توجه به گذشته

تاریخ علاوه بر نشان دادن گذشته، راه امروز و حتی آینده‌ها را نیز معین می‌کند. از این روست که اغلب متفکران بهترین راه دستیابی به واقعیت امروز را مطالعه تاریخ دانسته‌اند و امکان کسب تجربه از تاریخ را فرصت می‌دانند [۷]. عبرت و پندپذیری از گذشته و تاریخ یکی دیگر از مؤلفه‌های اخلاق اسلامی است [۲۴]. لذا یکی از مطالب «اخلاق در معماری» رابطه معمار با معمار و با آثار معماری گذشته و تعیین حدود وظیفه ما در حراست و پندپذیری از یادگارهای گذشته معماری است [۴۶]. تداوم تاریخی و ارتباط با گذشته به عنوان یک منبع شناخت و اصلاح راه و انتخاب مسیر درست، یکی از عوامل مهم در معماری سنتی بوده است [۴۷]. با نگاهی به تاریخ معماری ایران، می‌توان نوعی پیوستگی و تعامل میان جریان‌های فکری و گرایش‌های مهم تاریخی و اجتماعی و به دنبال آن، سبک‌های مختلف معماری اسلامی ایران، از شیوه خراسانی تا اصفهانی مشاهده کرد که این پیوستگی با شروع دوران قاجار که دوران تحول تاریخی ایران است، به هم خورده است [۷]. تخریب محوطه‌های تاریخی به وسیله سودجویان ایرانی و اروپایی در اواخر دوره قاجار نمونه‌ای از این تحولات است [۴۸]. یکی از تراژدی‌های بزرگ زندگی جدید، ویرانی معماری و شهرسازی سنتی است. در روزگار قدیم اگر یک شهر سلجوقی ویران می‌شد جای آن را یک شهر تیموری می‌گرفت و این جایگزینی به همان اندازه اصلی زیبا بود و احساس فقدان به بار نمی‌آورد. اما امروزه در جایگزینی بناها، بلوارها و خیابان‌های بزرگ با کامیون‌های پر دود و رفت‌وآمدهای بی‌وقفه، چیزی جز آلودگی صوتی و بصری و زیست‌محیطی، دستاورد دیگری نداشته است [۳۴]. مدرنیته یک جریان فکری است که به گذشته کاری ندارد و آینده در آن مهم است. مدرنیته آشکارا هرچه را که به گذشته تعلق دارد، دور می‌ریزد و می‌خواهد از سنت جدا بشود و آن قدر گرفتار وهم آینده است که پرداختن به گذشته را ائتلاف وقت می‌داند [۴۹]. در معماری و شهرسازی معاصر ایران در پی تهیه طرح‌های شهرسازی، طرح تخریب باروها و دروازه‌های بافت تاریخی آغاز می‌شود. این اقدامات در کنار اقدامات دیگر دولتی مانند کشف حجاب و اجباری کردن کلاه فرنگی و غیره، ماهیت نوگرایی آن، یعنی انقطاع کامل از گذشته و دگرگونی شکلی را نشان می‌دهد. در راستای همین تفکر، معماران برجسته ایرانی با اینکه با شناخت خوب از معماری ایران، نمونه‌های برجسته‌ای از تلفیق معماری ایرانی با معماری مدرن را پدید آورده‌اند، ولی اهمیت چندان‌ی به بافت‌های تاریخی قایل نیستند و فقط انگاره تخریب را می‌شناسند [۵۰]. مطالعات نشان می‌دهد در سطح حرفه‌ای و در میان معماران شاخص با گذشت زمان، معماری معاصر ایران، از تشابه به معماری ایرانی به تشابه به معماری غربی رسیده است و توجه به معماری سنتی به مرور زمان کمتر شده است [۵۱]. در سطح عمومی نیز ساختمان‌های هم‌شکل روی پیلوتی که زائیده تفکر مدرن است سرتاسر معماری ایران را فراگرفته و هم اکنون نیز کاربرد وسیع خود را دارد.

حضور فردی به نام طراح صورت می‌پذیرد، یا اینکه به ناگاه با چرخشی ۱۸۰ درجه، فردی به نام طراح و در بسیاری مواقع بدون مشارکت با بهره‌بردار، اقدام به طراحی می‌کند [۳۹] و اگر چنانکه توافق و مشارکتی هم بین طراح و کارفرما و یا استفاده‌کننده باشد، به این معنا نیست که مخاطب دست به طراحی می‌برد، بلکه بدین معناست که سلیقه بازار می‌شود و سلیقه مخاطب که طالب معماری نو و فرنگی است، یکی از عوامل دور شدن معماری معاصر ایران از معماری سنتی می‌گردد [۴۰]. متأسفانه فعالیت‌های مشاوره‌ای هنوز در کشور ما جای خود را پیدا نکرده‌اند. در بسیاری از پروژه‌های عمرانی، قواعدی در نظام فنی و اجرایی حاکم است که مشاور، کارفرما و پیمانکار به جای آنکه در فرایند تولید یک پروژه با هم مشارکت داشته باشند، تقابل و به عبارتی تضاد منافع دارند [۴۱]. ناهماهنگی و عدم همکاری بین معماران و شهرسازان نیز نمود دیگر عدم مشورت در معماری معاصر است که موجب طراحی اجزا و تک‌بناها بدون توجه به کل و هماهنگی در طراحی شهری شده است.

۳-۶- گرایش به زیبایی

انسان مخلوقی خداگونه است و خودش یک اثر هنری است که برترین نوع زیبایی در این جهان به‌شمار می‌رود [۲۷]. بر این اساس، گرایش به زیبایی یکی از مؤلفه‌های اخلاقی محسوب می‌شود که فطرتاً در وجود انسان نهفته است. بنابراین، انسان دوست دارد آنچه را خلق می‌کند زیبا باشد. از طرفی، زیبایی‌شناسی نمود ظاهری و معرف ارزش‌های بنیادین فرهنگ است و با مطالعه آن می‌توان سیر فرهنگی جامعه را ارزیابی کرد [۶]. انسان از زمانی که به معماری مبادرت ورزیده، به حس زیبایی‌شناسی نیز توجه داشته است. نخستین نمونه‌های سکونت، برقراری چنین نسبتی را نشان می‌دهد [۴۲]. ولی این زیبایی در معماری سنتی و معاصر ایران بسیار با هم متفاوت است. کالبد شهر سنتی توازن، تعادل و مقیاس انسانی و از همه مهمتر، معنویت را به انسان القا می‌نمود، ولی محیط شهری امروز القاکننده بی‌نظمی، ناهماهنگی، فشار روانی و از همه بدتر، سیطره مادیت و کمیت به زندگی انسان است [۴۳]. بورکهارت^۱ معتقد است پیش از آنکه عالم اسلام مورد تصرف محصولات جدید صنعت قرار گیرد، صنعتگر مسلمان هر بنایی را که از دست می‌نهد، نوعی زیبایی در آن بود و کار او شرافت داشت. چرا که زیبایی از حقیقت باطنی اسلام سرچشمه می‌گیرد و این حقیقت درونی همان توحید است که در چهره عدل و کرم ظاهر می‌شود. این سه صفت، یعنی: وحدت، عدل و کرم وجوه اصلی زیبایی‌اند [۴۴]. در هنر سنتی آمیزه‌ای از زیبایی و فایده وجود دارد که آن را زیبا و سودمند کرده است [۲۷]. در معماری سنتی با قرارگیری به اندازه‌ی هر چیزی در جای خود، بنای ایجاد شده در عین زیبایی، بهترین کارایی را داشته است. با ورود معماری جدید به ایران، آنچه در شهرهای غربی با تکیه بر دانش و تئوری شکل می‌گرفت، به شکل یک تقلید کورکورانه و ناشیانه سیمای شهر را زشت‌تر ساخت. به عبارتی نگرش زیبایی‌شناختی جدید در غرب که ناشی از فلسفه جدید تکنولوژی، صنعت و فناوری نوین بود، در معماری معاصر ایران به‌طور ظاهری و بدون زیربنای علمی و فرهنگی و بر پایه مد و خوشایندی ظاهری شکل گرفت [۴۵]. معماری امروز به خودنمایی پرچاذبه ساختمان‌ها تبدیل شده که طی آن آزادی آشوب‌گونه‌ای بر ساختمان‌سازی چیره شده است. در حالی که از دیدگاه حقوقی وجه بیرونی ساختمان‌ها، جزء حقوق اجتماعی شهر است [۶]. لذا می‌توان گفت آنچه از معماری شهرهای امروزی در ذهن تداعی می‌شود

^۱ Titus Burckhardt

۶-۵- توجه به محیط زیست

نشوند [۳۰]. عدالت یکی از عوامل مهم برای ایجاد محیط مطلوب و تعریف شهر ایده‌آل است [۴۳]. تناسب مطلوب بین ابعاد فضا و کالبد با ویژگی‌های روانی و جسمانی انسان، تسهیل ارتباط انسان‌ها و فقدان امکان تجاوز به حقوق دیگران، ایجاد تعادل بین عملکردهای پاسخگو به نیازهای معنوی و مادی انسان و ... نشانه‌های وجود عدالت در معماری و شهرسازی است [۴۷]. عدالت به معنی قرار دادن هر چیز یا هر فضا در جای خود است که این در معماری سنتی با در نظر گرفتن هر فضا متناسب با زندگی نمود یافته است. در جامعه اسلامی همه اقشار جامعه نسبت به برخورداری از امکانات شهری و مسکن مطلوب ذی حق هستند، همه افراد خانواده از کودک گرفته تا زن و مرد باید براساس نیازهای ذهنی و جسمی خود بتوانند از امکانات و موقعیت‌های مناسب در داخل و بیرون محل زندگی بهره‌مند شوند. در شهرهای امروزی، به دلیل محدودیت فضایی و مسایل اقتصادی بزرگترین مجتمع‌های مسکونی بدون توجه به قابلیت‌ها و نیازهای ساکنان ساخته می‌شود و فقط مسأله مسکن حل می‌شود و مسایلی همچون امکانات رفاهی، بهداشتی، مدارس و دسترسی‌ها و ... در آن دیده نمی‌شود که این ناهماهنگی باعث می‌شود مسأله عدالت بی‌معنا شود. رشد شهرهای بزرگ در جهان در حال توسعه، باعث شده بیش از یک میلیارد نفر در مناطق شهری زندگی می‌کنند که فاقد سرپناه مناسب هستند و به خدمات اساسی دسترسی ندارند [۳۰]. معماری جدید با شیوه طراحی و ساخت‌وساز جدید و تمایل به عمودگرایی و برج‌سازی، تناسب و مقیاس انسانی و در نهایت روح انسانی را از شهرها و ساختمان‌ها محروم کرده است. در این‌گونه ساختمان‌سازی، تعادل فضایی بین فرمها و اشکال ساختمانی وجود ندارد که این خروج از عدالتی است که در ایران امروز به شدت رواج یافته است. یکی از بی‌عدالتی‌ها در معماری و شهرهای امروزی، پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان‌های غیررسمی است که معطوف به بی‌عدالتی مدیران، برنامه‌ریزان، حاکمان و مردم است و باعث تبعیض و ظهور قطب‌بندی‌های نامتعادل شده است. این‌گونه محلات غالباً مشابهتی با مسکن مطلوب درخور انسان ندارند، چرا که دسترسی به امکانات عمومی ندارند [۴۳]. در عرصه قانون‌گذاری قانون لازم‌الاجرائی برای این‌گونه بافت‌ها وجود ندارد و یا اینکه ممکن است به‌سادگی و تحت هر شرایطی قوانین تغییر کند. از جمله معضلات این‌گونه بافت‌ها، نبود مقاومت در برابر سوانح ویرانگر، هماهنگ نبودن طراحی مسکن با معماری بومی و اقلیمی، نارسایی‌های تأسیسات، تجهیزات و تسهیلات زیربنایی و ... است.

۶-۷- حقوق شهروندی

از ویژگی‌های مهم جامعه اسلامی توجه به اخلاق و روابط شهروندی است. اهتمام و رعایت حقوق شهروندان، برقراری عدالت اجتماعی و برخورداری همه شهروندان از مجموع خدمات عمومی و منابع طبیعی همواره مورد تأکید منابع اسلامی بوده است. از طرفی، ایجاد روابط گسترده عاطفی با همسایگان از سنت‌های دیرینه فرهنگ ایرانی بوده که امروزه طی تحولات مدرن شهری فراموش شده است. آن‌چنان‌که در شهرهای بزرگ، همسایگان بعد از سال‌ها زندگی در جوار هم و حتی در یک آپارتمان، کمترین آشنایی و شناختی از همدیگر ندارند. از مهمترین ابعاد روابط شهروندی توجه به نظام هم‌جواری‌ها و حریم خصوصی دیگران است. اسلام همسایه‌داری را ستون فقرات امت می‌داند و برای آن مجموعه اصول اخلاقی در نظر گرفته است: الف) روابط مستحکم همسایگی، ب) حفظ حقوق همسایگان [۵۵]. در خصوص حقوق همسایه که در معماری نمود بیشتری دارد، حضرت رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «بدون اجازه همسایه با افزایش ارتفاع ساختمان خود به حریم

بحران‌های زیست‌محیطی یکی از مهمترین چالش‌هایی است که جامعه‌ی بشری با آنها مواجه است. مکاتب گوناگون برای حل این بحران‌ها راه‌حل‌های مختلفی از جمله توسعه پایدار، حفاظت‌گرایی، اخلاق زمین و پایداری را بیان نموده‌اند [۵۲]. این بحران نخست در غرب آغاز شد و پس از آن با ورود مدرنیته به شرق در سطحی جهانی مطرح شد. بحران‌های محیط زیستی معاصر، زاینده‌ی اندیشه‌های مادی‌نگر، توسعه‌طلب و سلطه‌جو است [۵۲]. انسان مدرن خود را مخلوقی زمینی و مسلط به طبیعت می‌داند. انسانی که فقط به رفاه و سعادت در همین جهان بسنده می‌کند و باعث بحران در محیط زیست انسانی و طبیعی شده است. آلودگی محیط زیست با پیدایی شهرهای تجدیدزده فزونی گرفته است [۵]. در معماری سنتی ایران، سعی بر آن بوده که ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست انجام پذیرد و معماران تلاش می‌کردند خودبسند باشند و مصالح مورد نیاز را از نزدیکترین جاها به‌دست آورند و بدین‌گونه ساختمان با طبیعت پیرامون خود هماهنگ باشد. بازیافت و بهره‌برداری مجدد از ساختمان‌ها را می‌توان از جمله سنت‌های دیگر معماری و شهرسازی ایران تلقی نمود. به نظر می‌رسد همه این موارد اصول اخلاقی هستند که در معماری معاصر ایران نادیده گرفته می‌شوند. برخلاف معماری سنتی که برای شرایط محیطی احترام خاصی قایل است، معماری مدرن به این شرایط چندان توجهی ندارد. انسان جدید به طبیعت فقط همچون یک منبع می‌نگرد و با خاطری آسوده به ویرانی آن می‌پردازد [۳۴]. توجه به محیط در نقطه مقابل ساختمان‌های مدرن است. در دنیای جدید، ساختمان‌ها اغلب با تولید صنعتی و با تکنیک‌های ساخت یکسان و بدون توجه به ویژگی‌های جغرافیایی، اقلیمی، بومی و ... محیط شکل می‌گیرند. در بسیاری از موارد مکان‌بایی ساختمان‌ها و شهرها نیز بر پایه احترام به محیط زیست نیست. «هانت و تحقیری که پیشگامان معماری نوین نسبت به شیوه‌های سنتی ابراز داشتند، در بی‌توجهی نسبت به ساختمان‌های پیرامون فضای مورد طراحی تجلی یافت و منجر به طراحی ساختمان‌هایی شد که تنها با خود در ارتباط بودند» [۵۳]. به دلیل افزایش جمعیت و تمایل به شهرنشینی در شهرهای بزرگ کشور، تقاضا برای مسکن و آپارتمان‌نشینی افزایش یافته است. از پیامد این‌گونه رشد ساختمان‌سازی، آثار نامطلوب زیست‌محیطی از جمله نابسامانی وضعیت اراضی و مصرف بیش از حد سوخت‌های فسیلی و منابع طبیعی، دخل و تصرف و دخالت نابجا در طبیعت و ایجاد آلودگی زیست‌محیطی یعنی آلودگی هوا، آلودگی صدا، آلودگی‌های بیولوژیکی ناشی از دفع نامناسب زباله‌های خانگی و تجاری است. از دیگر اثرهای فضایی برج‌سازی و آپارتمان‌نشینی، مقوله فضای سبز است. بخش عمده‌ای از ساختمان‌ها با توجه به تراکم بسیار بالای خود نقش مؤثری در کاهش سرانه فضای سبز در شهرهای مختلف داشته است. از دیگر اثرهای مخرب برج‌سازی در قالب عوارض زیست‌محیطی می‌توان مواردی نظیر: تغییر غیر طبیعی دمای شهر به علت افزایش بیش از حد سطوح ساختمانی، کاهش وزش باد در سطح شهر، افزایش موضعی سرعت باد در خیابان‌های در جهت باد، جلوگیری از تابش مستقیم نور آفتاب به ساختمان‌های موجود، اثرهای آتش‌سوزی برج‌ها و ... را نام برد [۵۴].

۶-۶- عدالت

اسلام برای ایجاد جامعه‌ای سالم که در آن، برادری و برابری، مهر و محبت، صفا و صمیمیت، عشق و دوستی حاکم باشد، از همه پیروان خود خواسته که در تمام مراحل زندگی، عدالت را رعایت کنند و هرگز از مسیر عدل خارج

جدول ۵ اصول و ویژگی‌های معماری قناعت‌مندانه [۵۸]

معماری قناعت‌مندانه		معماری قناعت‌مندانه	
برهیز از بیهودگی	خودبسندگی	اعتدال‌گرایی	لا ضرر و لا ضرار
- برهیز از تزئین اضافه	- بهره‌گیری از مصالح بومی و در دسترس	- اعتدال در تزئینات	- احترام به همسایه
- ساخت فضای چند عملکردی	- ایجاد شرایط آسایش با استفاده از تکنیک‌های معماری	- عدم فخرفروشی	- نهی از اشراف و دید
- اتلاف منابع، مصالح و انرژی		- میانه‌روی در وسعت بنا	- عدم تعرض به حریم دیگران

بر اساس مطالعات پیشین، نمود اصول معماری قناعت‌مندانه در معماری سنتی قابل پیگیری است. معماری معاصر بر خلاف معماری سنتی بر اساس زندگی سودمحور انسان معاصر به کالایی برای سرمایه‌گذاری تبدیل شده است. انسان معاصر به منظور سود بیشتر از این کالا، به افزایش غیرقانونی تراکم فضایی و ساختمانی، تجمل‌گرایی بیش از حد و ... دست زده است. حرفه ساخت‌وساز در کشور مهمترین زمینه برای سوداگری شده و این انگیزه‌های سودجویانه، حرفه معماری و کیفیت معماری را به پایین‌ترین سطح خود تنزل داده است [۴۱]. آغاز سوداگری زمین و مسکن یکی از آفت‌های معماری معاصر است و در این دوره کم‌کم زمین‌بازی، سودآورترین شیوه پول‌سازی می‌شود.

بحران انرژی در عصر حاضر، مسأله صرفه‌جویی در مصرف انرژی را به یکی از ارکان اصلی برنامه‌ریزی و طراحی کشور تبدیل کرده است. صرفه‌جویی در معماری را می‌توان در دو بعد صرفه‌جویی در انرژی و صرفه‌جویی در هزینه‌های صرف شده در ساخت‌وساز بررسی کرد. صرفه‌جویی در هزینه‌ها و بهینه‌سازی مصرف انرژی در حال حاضر در فرهنگ ساختمانی کشور دچار بحران شده است. بنا بر اطلاعات منتشر شده در ترازنامه انرژی سال ۱۳۸۴، در کشور ما بیشترین میزان مصرف انرژی در بخش‌های خانگی و تجاری با ۴۴/۳۵ درصد است [۵۹] که این می‌تواند نشان دهنده اتلاف انرژی در این بخش باشد و لزوم تجدید نظر در نحوه ساخت‌وساز کشور را ضروری سازد. در معماری سنتی، استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر مدنظر تمام سازندگان بوده است.

ولی در معماری معاصر، با تقلید از الگوهای معماری مدرن و بدون توجه به خصوصیات اقلیمی و بومی، بناهای مشابهی در اقلیم‌های مختلف احداث شده که برای انطباق با شرایط آسایش انسان، نیازمند بهره‌گیری گسترده از منابع انرژی فسیلی است. علاوه بر آن در ساخت‌وسازها و خصوصاً ساخت مسکن طبقات مرفه، ارقام نسبتاً زیادی صرف تزئینات افراطی و بی‌اصلاتی با نام ابزارسازی می‌شود. این مسأله متأسفانه به یک مد در جامعه تبدیل شده است.

از نخستین سالهای عصر پهلوی، خانه‌سازی و آپارتمان‌سازی به وسیله برخی از سرمایه‌داران غیرحرفه‌ای رسماً به صورت یکی از مشاغل خالی از هر نوع هنری به وجود می‌آید [۴۸]. در معماری معاصر هزینه‌های زیادی برای ساخت بسیاری از ساختمان‌ها صرف می‌شود، ولی این ساختمان‌ها ارزش معماری زیادی ندارند.

وی تجاوز نکنید» [۵۵]. چرا که با این کار، عملاً حریم خصوصی و بصری آنها مورد تعرض قرار می‌گیرد.

در معماری امروزی ایران، همجواری کاربری‌ها و فعالیت‌های شهری نامتجانس مانع رسیدن هوای سالم و نور کافی و طبیعی به ساختمان‌ها و زمین‌های مجاور، همچنین، سایه‌افکنی بر خیابان‌ها و ساختمان‌های مجاور، محدود کردن میدان دید ساکنان اطراف و ... شده است [۵۴] که زمینه‌ای از خروج از ارزش‌های اخلاقی در معماری به‌شمار می‌رود.

یکی از مصادیق تعارض ضوابط معماری و شهرسازی کنونی با ارزش‌های اخلاقی و به‌خصوص قاعده لا ضرر^۱ در رابطه با حقوق دیگران، سلب آرامش مردم از طریق آلودگی‌های صوتی و بصری، تعریض کوچه‌های امن و آرام به استناد طرح‌های تفصیلی و تبدیل آنها به خیابان‌های عریض است [۵۶]. در معماری معاصر ایران برخلاف اصل تسلسل در معماری سنتی، اثری از عرصه‌بندی و سلسله مراتب و قلمرو خصوصی و عمومی بر جای نمانده است. یکی از ماندگارترین میراث جنبش مدرنیسم، جایگزینی دیوارهای خارجی شیشه‌ای به جای دیوارهای معمولی است که موجب حذف مرزهای بین فضاهای داخل و خارج ساختمان شد و این باعث شد ماهیت خانه که گوشه‌های امن و باعث سکینه و آرامش بود، متحول شود. طی این فرآیند، فرم حجم‌ها، پلان‌ها و نماها به تدریج، تحت نفوذ عواملی، مانند: الگوهای جهانی، مصالح ساختمانی جدید و فناوری دگرگونی یافت.

امروزه با توجه به نوع معماری واحدهای آپارتمانی و توسعه متراکم واحدهای مسکونی در شهرها، روابط همسایگی کم‌رنگ و از میزان امنیت و آرامش و توجه به حریم‌ها و غیره در شهر و واحدهای همسایگی به طور مشخصی کاسته شده است [۵۷]. به طور کلی می‌توان گفت معماری امروز ایران از پیشینه خود جدا شده و با پذیرش تحولات گسترده، طی فرآیندی از درونگرایی به برونگرایی در حال حرکت است. تراکم‌فروشی و ارتفاع گرفتن ساختمان‌های همجوار در شهرهای معاصر باعث ایجاد اشرافیت و سایه‌اندازی و مشکلات متعدد حقوقی اخلاقی شده است.

۶-۸- قناعت

قناعت و صرفه‌جویی^۲ در زندگی، از آموزه‌های سازنده و کامل اسلام برای همه انسان‌هاست. در گذشته سمت و سوی زندگی بر اساس فرهنگ صرفه‌جویی و پس‌انداز بود، ولی انسان امروزی بنای زندگی و معاش را در سودجویی می‌داند. انسان سنتی با اتکا به ارزش‌ها و اصول اخلاقی در تلاش برای نمودپذیری مفهوم قناعت در آثار خویش بوده است. بر اساس مطالعات انجام شده، چنین به نظر می‌رسد که در متون دینی و مبانی اعتقادی مسلمانان، سه اصل «برهیز از بیهودگی»، «خودبسندگی» و «اعتدال‌گرایی» به عنوان راهکارهای رسیدن به قناعت و زندگی قناعت‌مندانه معرفی شده است.

از طرفی، مفهوم قناعت در مباحث حقوق شهروندی با راضی بودن به حق خود و عدم تعرض به حقوق دیگران در ارتباط است و این معنا در فقه اسلامی با عنوان قاعده «لا ضرر و لا ضرار» معرفی شده است [۵۸]. لذا به طور کلی می‌توان معماری قناعت‌مندانه را در چهار اصل مذکور دسته‌بندی کرد (جدول شماره ۵).

^۱ پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام؛ یعنی نه ضرر است در دین و نه ضرر رسانیدن» [۵۶]

^۲ «بخورید و بیاشامید ولی اشراف نکنید.» (مومنون/۵۱)

۹-۶- کرامت انسان

کرامت ذاتی انسان آن نوع شرافتی است که تمامی انسانها به دلیل داشتن توانایی تعقل، وجهه الهی و ... به طور فطری و یکسان از آن برخوردارند. در زبان انگلیسی نزدیکترین مفهوم به واژه کرامت، «Dignity» است که به معنای شرف، افتخار، استحقاق احترام، عنوان، امتیاز و شرافت است [۶۰]. توجه به جایگاه انسان و نیازهای او یکی از موضوعات مهم در بحث اخلاق معماری است و هدف نهایی در معماری فراهم آوردن مکانی برای آرامش، امنیت روحی و روانی و کرامت انسان است.

معماری سنتی انسان را ارج می‌نهد و برای آرامش و کرامت وی تمهیدات و راهکارهای زیادی به کار بسته است. می‌توان گفت تمامی مؤلفه‌هایی که پیش از این شرح آن رفت از جمله حفظ حریم‌ها، عدالت، زیبایی و غیره همگی تلاش معمار سنتی برای ایجاد فضایی باصفا و آرامش‌بخش برای زندگی متعالی و کرامت و بزرگداشت انسان بوده است.

ارزیابی سیاست‌های کلان توسعه شهری معاصر حاکی از آن است که معیارها و روش‌های اتخاذ شده منطبق بر کرامت انسانی نیست [۶۰]. ابعاد کرامت انسانی با مباحثی نظیر حق به شهر، توسعه انسانی، آرامش، امنیت و ... قابل بررسی است. کرامت انسان در فضای معماری و شهرسازی نیازمند بستر شهری امن و آرام است.

اصل خدامحوری و اصل حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش، برقراری عدالت، تعریف و تنظیم روابط اجتماعی بر اساس الگوهای دینی، تعهد و مسؤلیت افراد، اصل اخوت، گذشت و حس هم‌دردی، نظم، تعاون و مشارکت همگانی، اصل متقابل بودن حقوق و احترام به حقوق یکدیگر، اعتماد، وفای به عهد، برقراری امنیت جانی، مالی و شخصیتی، اصل مشاورت و شورایی بودن امور و ... از مهمترین شاخص‌های شهر امن و آرام از منظر آموزه‌های دینی است. تحقیقات نشان می‌دهد با رشد علم و فناوری و پیشرفت در اصول مهندسی و دقیق‌تر شدن محاسبات ساختمان‌ها و ... فرایند مقابله با ناامنی تاکنون به کاهش آن نینجامیده است [۶۱].

از مصادیق مهم امنیت، یکی امنیت روانی و ذهنی و دیگری امنیت معنوی است که در معماری معاصر، این‌گونه از امنیت انسان، تحت تأثیر انواع اطلاعات و تبلیغات و فشارهای روانی حاصل از آشفتگی نماهای ساختمانی و ... مخدوش شده است [۴۳].

امنیت و آرامش نقش اساسی در شکل‌گیری و تکامل الگوهای زیستی بشر دارد و همیشه به عنوان عنصری مهم سایر ابعاد زندگی را تحت تأثیر قرار داده است. احساس امنیت و آرامش شهروندان در محیط‌های پیرامون و محل کار، زندگی، رفت‌وآمد، تفریح و گذران اوقات فراغت، محیط‌های آموزشی- فرهنگی و ... از عوامل مهم و تأثیرگذار بر کیفیت زندگی آنان است.

امروزه، جرم و احساس ناامنی و عدم آرامش در برابر آن، در محلات شهری، از دغدغه‌های اصلی شهروندان به شمار می‌رود. نتایج برخی تحقیقات نیز مؤید این مطلب است. چرا که نظرسنجی در برخی شهرهای کشور، مانند: تهران، ارومیه، همدان و مشهد نشان داده که ۸۱ درصد ساکنان احساس ناامنی می‌کنند [۶۲].

در شهرهای امروز ایران سپری کردن زمان در فضاهای شهری همراه با تحمل دشواری‌های فراوان و بیشتر صرف آمد و شد می‌گردد و هدف نهایی انسان در چنین مکانی جز پناه گرفتن سر خویش نیست و این به معنای قهر

شهروند با فضای شهری و معماری است. الکساندر^۱ معتقد است در مقطعی از معماری مدرن، اکتفا به بخشی از زندگی انسان، یعنی کارکردهای مادی، نهضت مدرن را از پدید آوردن فضاهای درخور زندگی کامل انسانی ناتوان ساخت. بنابراین، عدم شناخت از زندگی با تمام شئون آن از جمله جسمانی، روحانی و روانی و بازتاب این نوع شناخت در معماری باعث ایجاد بحران در معماری شد [۶۳].

آنچه تا اینجا ذکر شد حکایت از برخی بی‌اخلاقی‌ها و نادیده گرفتن ارزش‌های معنوی و کرامت انسانی در معماری معاصر و مدرن ایران بود. در معماری این زمان ایران با پیشینه‌ای چنان درخشان کوچکترین اثری از ارزش‌های هنری و انسانی نیست [۴۸].

گسترش‌های سریع شهرنشینی در دهه‌های اخیر، منبع بسیاری از تهدیدات محیطی در ایران بوده که سلامت جسمی و روانی انسان‌ها را با مشکل روبه‌رو کرده است. مسکن با کیفیت پایین و خارج از استاندارد علی‌الخصوص در حاشیه شهرها، تراکم نامناسب فضاهای سکونت به همراه نامناسب بودن شرایط زندگی و استرس و فشارهای روانی ناشی از آن، گسترش عرصه‌های صنعتی در تداخل با فضاهای سکونت و پیامدهای آن، نظیر: آلودگی‌های صوتی، هوا و آب و ... همه نمونه‌هایی از تأثیرات منفی معماری و شهرسازی معاصر بر سلامت جسمی و روانی انسان‌هاست.

۷- نتیجه‌گیری

این نوشتار به شرح چالش‌های معماری ایران از دیدگاه اخلاقی پرداخت. برای این منظور برخی از مؤلفه‌های اخلاق از کتب اندیشمندان اسلامی استخراج شد و به بررسی تطبیقی این مؤلفه‌ها در معماری سنتی و معاصر ایران اقدام گردید. با توجه به تنوع و کثرت مؤلفه‌های اخلاقی، تحلیل و جمع‌بندی همه مؤلفه‌ها در حیطه موضوع مورد بحث به‌طور جامع نمی‌گنجد. با توجه به تعاریف اخلاق و شاخص‌های آن، می‌توان به اهمیت آن در نحوه نگرش و زندگی و به تبع آن، در معماری پی برد. معماری ایران در روزگار سنتی که بر پایه هنجارها و ارزش‌های اخلاقی استوار بود، در روزگار معاصر تحت تأثیر تحولات مدرنیته قواعدی نو بر خود یافت.

مطالعات انجام شده در خصوص نحوه نگرش و سبک زندگی انسان سنتی، نشان‌دهنده این مطلب است که زندگی انسان سنتی سرشار از معنا و معنویت است و معماری وی نیز که منتج از این نگرش است، رابطه تنگاتنگی با ارزش‌ها و اصول اخلاقی مورد قبول او برقرار کرده است. بر خلاف آن، زندگی انسان مدرن بیشتر بر مادیات استوار است و معماری وی نیز از این ویژگی تأثیر پذیرفته است (جدول شماره ۶).

^۱ Christopher Alexander

جدول ۶ تفاوت نگرش، سبک زندگی و معماری انسان سنتی و انسان مدرن (منبع: مطالعات پژوهشی نگارنده)

اخلاق اسلامی مؤلفه‌های	انسان سنتی نگرش معنوی زندگی معنوی	انسان مدرن نگرش مدرن زندگی مادی
توجه به ارزش‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی اسلامی در معماری سنتی	توجه به ارزش‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی اسلامی در معماری معاصر	بی‌توجهی به ارزش‌ها و مؤلفه‌های اخلاقی اسلامی در معماری معاصر
هنر برای خدا/ جهت‌گیری بنا به سمت خدا و قبله/ تأثیرگذاری قرآن و ذکر الهی در فکر و عمل معمار/ وحدت در معماری/ تذکردهی به انسان با استفاده از آرایه‌ها و نمادها/ ...	تفکر هنر برای هنر و جنبه‌های مادی هنر / فراموشی ساحت حکمت و معرفت در معماری/ کثرت در معماری (ناهماهنگی در مصالح، ارتفاع و ...)/ بی‌حقیقتی و حقیقت آفرینی در معماری، حقایق متوالی و متناقض	تفکر هنر برای هنر و جنبه‌های مادی هنر / فراموشی ساحت حکمت و معرفت در معماری/ کثرت در معماری (ناهماهنگی در مصالح، ارتفاع و ...)/ بی‌حقیقتی و حقیقت آفرینی در معماری، حقایق متوالی و متناقض
نظام استاد و شاگردی در سیستم سنتی/ انجام دادن بخش عمده کار معماری زیر نظر استاد معمار/ مشورت و همکاری بین سازندگان بنا/ مشارکت و توجه به کارفرما و نظرهای وی در کار ساختمان‌سازی/ ...	شکاف و فاصله بین روح تعاون منتج از قرآن کریم با تعاون در ساخت‌وساز (سودجویی) / عدم همکاری، تعامل و مشورت مهندسان دخیل در کار ساختمان‌سازی/ عدم تعامل مخاطب (کارفرما) و مهندسان / عدم ارتباط بین معماران و شهروندان/ ...	شکاف و فاصله بین روح تعاون منتج از قرآن کریم با تعاون در ساخت‌وساز (سودجویی) / عدم همکاری، تعامل و مشورت مهندسان دخیل در کار ساختمان‌سازی/ عدم تعامل مخاطب (کارفرما) و مهندسان / عدم ارتباط بین معماران و شهروندان/ ...
زیبایی در سادگی، اخلاص، تعادل و .../ عدم خودنمایی و فخرفروشی / تعادل در رنگ‌ها، نور، هندسه و تناسبات/ چینش منظم فضاها/ استفاده از اشکال و احجام خالص هندسی/ ایجاد سایه و روشن/ تجلی زیبایی با حضور طبیعت (گیاه و آب)/ شیشه‌های رنگین (ارسی‌ها) / زیبایی صورت و سیرت/ ...	القای بی‌نظمی، ناهماهنگی، فشار روانی و سیطره مادیت و کمیت بر زندگی/ ناسامانی نما در کلیه ساختمان‌ها/ زیبایی ظاهری بدون زیربنای علمی و فرهنگی و بر پایه مد و خوشایندی ظاهری (معماری تفننی)/ خودنمایی و آزادی آشوب‌گونه در وجه بیرونی ساختمان/ ناهماهنگی بین ابعاد و ارتفاع/ رنگ، مصالح و فرم‌های ناهمگون/ توجه به تزئین بنا (زیبایی صورت و نه سیرت)/ ...	القای بی‌نظمی، ناهماهنگی، فشار روانی و سیطره مادیت و کمیت بر زندگی/ ناسامانی نما در کلیه ساختمان‌ها/ زیبایی ظاهری بدون زیربنای علمی و فرهنگی و بر پایه مد و خوشایندی ظاهری (معماری تفننی)/ خودنمایی و آزادی آشوب‌گونه در وجه بیرونی ساختمان/ ناهماهنگی بین ابعاد و ارتفاع/ رنگ، مصالح و فرم‌های ناهمگون/ توجه به تزئین بنا (زیبایی صورت و نه سیرت)/ ...
حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و عبرت و پندآموزی از آنها/ ارتباط با گذشته به عنوان منبع شناخت، اصلاح راه و انتخاب مسیر/ پندآموزی از ساختار سازه‌ای، کابردی و به خصوص اصول و ارزش‌های اخلاقی / ...	تخریب و ویرانی بناها و محوطه‌های تاریخی به‌وسیله سودجویان/ ویرانی معماری و شهرسازی سنتی با ایجاد بناها و بلوارها و خیابان‌های بزرگ/ عدم پرداختن به گذشته و تاریخ در معماری مدرن/ معمار مدرن گرفتار وهم آینده/ ...	تخریب و ویرانی بناها و محوطه‌های تاریخی به‌وسیله سودجویان/ ویرانی معماری و شهرسازی سنتی با ایجاد بناها و بلوارها و خیابان‌های بزرگ/ عدم پرداختن به گذشته و تاریخ در معماری مدرن/ معمار مدرن گرفتار وهم آینده/ ...
هماهنگی با محیط طبیعی زندگی/ کمترین تخریب و تحمیل بر محیط/ ساخت بنا با تبعیت از اصول طبیعت/ الهام و الگوگیری از طبیعت (تکمیل طبیعت)/ حضور طبیعت در داخل بنا (طبیعت حیاط)/ سنت حفظ، مرمت و نگهداری بناها و استفاده مجدد/ ...	آلودگی و بحران در محیط زیست انسانی و طبیعی/ تسخیر و تسلط بر طبیعت به جای همنوایی با آن/ پیامدهای رشد ساختمان‌سازی: مصرف بیش از حد سوخت‌های فسیلی و منابع طبیعی، آلودگی هوا، آلودگی صدا، آلودگی‌های ناشی از دفع نامناسب زباله‌های خانگی و تجاری، کاهش سرانه فضای سبز و ...	آلودگی و بحران در محیط زیست انسانی و طبیعی/ تسخیر و تسلط بر طبیعت به جای همنوایی با آن/ پیامدهای رشد ساختمان‌سازی: مصرف بیش از حد سوخت‌های فسیلی و منابع طبیعی، آلودگی هوا، آلودگی صدا، آلودگی‌های ناشی از دفع نامناسب زباله‌های خانگی و تجاری، کاهش سرانه فضای سبز و ...
تأمین مسکن برای همه اقشار جامعه/ تأمین و دسترسی به امکانات در داخل و خارج بنا/ تعادل در سازماندهی فضای/ مردم‌واری و رعایت تناسب اندام‌های ساختمانی و انسانی/ پرهیز از بیهودگی/ چینش فضاها در اطراف حیاط بر اساس قدر/ تعادل و توازن در پلان و نما/ استفاده به‌جا از فضاها، مصالح و منابع	بی‌عدالتی در مدیریت و تخصیص منابع، بی‌عدالتی مدیران و حاکمان در شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی بدون امکانات مناسب برای زندگی/ محدودیت فضایی و مسایل اقتصادی و شکل‌گیری بزرگترین مجتمع‌های مسکونی بدون در نظر گرفتن امکانات رفاهی، بهداشتی، مدارس و .../ عدم تعادل فضایی بین فرم‌ها و اشکال ساختمانی/ ...	بی‌عدالتی در مدیریت و تخصیص منابع، بی‌عدالتی مدیران و حاکمان در شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی و اسکان غیر رسمی بدون امکانات مناسب برای زندگی/ محدودیت فضایی و مسایل اقتصادی و شکل‌گیری بزرگترین مجتمع‌های مسکونی بدون در نظر گرفتن امکانات رفاهی، بهداشتی، مدارس و .../ عدم تعادل فضایی بین فرم‌ها و اشکال ساختمانی/ ...
برخورداري همه شهروندان از امکانات و خدمات عمومی و منابع طبیعی (باد، نور و...)/ ارزش‌دهی به همسایه؛ همدردی، حرمت و غیره/ توجه به روابط با همسایه/ رعایت حریم‌ها (عدم اشرافیت): هم ارتفاع بودن ساختمان‌ها، عدم وجود بازشو، بالکن و ایوان‌ها در حریم یکدیگر/ رعایت حریم صوتی و .../ ...	معماری آپارتمانی و توسعه متراکم واحدهای مسکونی و مشکلات پیرو آن: کاهش روابط عاطفی همسایه‌ها، از بین رفتن حریم‌های بصری، صوتی و .../ همجواری کاربری‌ها و فعالیت‌های شهری نامتجانس/ سایه‌افکنی بر خیابان‌ها و ساختمان‌های مجاور، محدود کردن میدان دید ساکنان اطراف و .../ تضعیف حقوق از طریق بلند کردن ارتفاع ساختمان‌ها (اشرافیت و دید)/ حذف مرزهای بین داخل و خارج ساختمان/ برونگرایی/ ...	معماری آپارتمانی و توسعه متراکم واحدهای مسکونی و مشکلات پیرو آن: کاهش روابط عاطفی همسایه‌ها، از بین رفتن حریم‌های بصری، صوتی و .../ همجواری کاربری‌ها و فعالیت‌های شهری نامتجانس/ سایه‌افکنی بر خیابان‌ها و ساختمان‌های مجاور، محدود کردن میدان دید ساکنان اطراف و .../ تضعیف حقوق از طریق بلند کردن ارتفاع ساختمان‌ها (اشرافیت و دید)/ حذف مرزهای بین داخل و خارج ساختمان/ برونگرایی/ ...
صرفه‌جویی در منابع، مصالح و انرژی/ بهره‌برداری مطلوب از منابع/ مردم‌واری و پرهیز از بیهودگی/ استفاده از مصالح در دسترس و منطبق با اقلیم/ استفاده از سامانه‌های ایستا جهت گرمایش، سرمایش و روشنایی از قبیل: جهت‌گیری اقلیمی، مصالح با ظرفیت حرارتی زیاد، تهویه طبیعی و .../ قناعت و کفاف در سازمان‌دهی فضایی و کابردی/ ...	عدم توجه به خصوصیات اقلیمی و ساخت ساختمان‌های مشابه در اقلیم‌های مختلف/ صرف هزینه‌های زیاد برای سرمایش و گرمایش (آسایش حرارتی)/ بهره‌گیری گسترده از منابع انرژی فسیلی و استفاده بیش از حد از انرژی‌های غیرقابل تجدید/ صرف هزینه‌های نسبتاً زیاد برای تزیینات افراطی و بی‌اصالت با نام ابزارسازی/ بحران انرژی/ صرف و اتلاف هزینه در ساخت‌وساز/ عمر مفید کم ساختمان در ایران/ ...	عدم توجه به خصوصیات اقلیمی و ساخت ساختمان‌های مشابه در اقلیم‌های مختلف/ صرف هزینه‌های زیاد برای سرمایش و گرمایش (آسایش حرارتی)/ بهره‌گیری گسترده از منابع انرژی فسیلی و استفاده بیش از حد از انرژی‌های غیرقابل تجدید/ صرف هزینه‌های نسبتاً زیاد برای تزیینات افراطی و بی‌اصالت با نام ابزارسازی/ بحران انرژی/ صرف و اتلاف هزینه در ساخت‌وساز/ عمر مفید کم ساختمان در ایران/ ...
ارج نهادن به گوهر و وجود انسان/ حضور طبیعت، درونگرایی، اصل خدامحوری، برقراری عدالت، برابری و مساوات، تعریف و تنظیم روابط اجتماعی بر اساس هنجارها و الگوهای دینی، تعهد و مسؤولیت افراد، حس هم‌دردی، نظم، تعاون، همکاری و مشارکت همگانی، احترام به حقوق یکدیگر، اعتماد و حسن نیت نسبت به یکدیگر، وفای به عهد، برقراری امنیت، اصل مشاورت و شوریایی بودن امور تمامی مؤلفه‌های ذکر شده بالا/ ...	رشد کمی ساختمان‌سازی در قبال روند کند رشد کیفی معماری/ کنار آمدن و گاه تحمل فضا توسط انسان به جای ارج نهادن و تکریم وی/ از تقدس افتادن زندگی و ارزش‌های انسانی در پی دنیوی‌سازی مکان و زمان/ غفلت از جنبه معنوی حیات و گرایش یافتن و سوق دادن وی به سمت ساحت مادی زندگی/ صرفه اقتصادی و کاهش توجه به فضا/ عدم امنیت روانی، ذهنی و معنوی/ جرم و احساس ناامنی و عدم آرامش در فضاهای معماری و شهری/ سلب آرامش مردم از طریق آلودگی‌های صوتی و بصری (اشرافیت)/ ...	رشد کمی ساختمان‌سازی در قبال روند کند رشد کیفی معماری/ کنار آمدن و گاه تحمل فضا توسط انسان به جای ارج نهادن و تکریم وی/ از تقدس افتادن زندگی و ارزش‌های انسانی در پی دنیوی‌سازی مکان و زمان/ غفلت از جنبه معنوی حیات و گرایش یافتن و سوق دادن وی به سمت ساحت مادی زندگی/ صرفه اقتصادی و کاهش توجه به فضا/ عدم امنیت روانی، ذهنی و معنوی/ جرم و احساس ناامنی و عدم آرامش در فضاهای معماری و شهری/ سلب آرامش مردم از طریق آلودگی‌های صوتی و بصری (اشرافیت)/ ...

شکل ۲ بافت معاصر تهران؛ سیطره مادیت بر معماری معاصر

شکل ۱ بافت سنتی یزد؛ سیطره اخلاق و معنویت بر معماری سنتی

فرا

- [9] M. Gharehbaglou, et. al, Ethical Lifestyle in Interaction with Environmental Capabilities in Traditional Iranian Architecture (Case Study: Azab Daftariller Traditional Neighborhood, Tabriz, Iran), *Journal of Architectural Thought*, Vol. 4, Issue 8, pp. 85-104, 2020. (in Persian فارسی)
- [10] M. Najafi, et. al, The Compilation of Urbanism Texts by Using the Iranian's-Valuable Texts (With Emphasis on the Islamic Ethics), *Iran University of Science and Technology*, 8 (1), pp. 41-62, 2020. (in Persian فارسی)
- [11] R. Moradpour, et. al, Ethics of Building (Perspective of Virtue Ethics and Kantian Ethics), *Journal of Architectural Thought*, Vol. 3, Issue 5, pp. 1-16, 2019. (in Persian فارسی)
- [12] H. Shahamat, et. al, An Evaluation of the Hidden Curriculum of Architecture Course based on Islamic Ethics, *Soffeh*, Vol. 21, Issue 1, pp. 5-20, 2019. (in Persian فارسی)
- [13] S. Nazidizaji, et. al, Hthics in Architectur, *ETHICS IN SCIENCE and TECHNOLOGY*, Vol. 5 , No. 3-4, pp. 105 – 114, 2010. (in Persian فارسی)
- [14] M. Golabchi, M. Amiri, *Project Management and Ethics*, Tehran, Pars University Press, 2015. (in Persian فارسی)
- [15] M. Ghaiyoomi Bidhendi, *Speeches on the foundations and the history of architecture and art*, Tehran, Scientific and Cultural Publishing Company, 2012. (in Persian فارسی)
- [16] K. Afshar Naderi, Architectural and Living Space, *Architecture Magazine*, Issue 2, pp. 5-7, 1999. (in Persian فارسی)
- [17] R. Hashemi, Professional Ethics, *Journal of Architecture*, No. 11, 2, 2001. (in Persian فارسی)
- [18] M. Motahari, *Ethics*, Tehran, Sadra publication, 1988. (in Persian فارسی)
- [19] H. Anwari, *Speech Culture*, First Edition, Vol. I, Tehran, Sokhan publication, 2002. (in Persian فارسی)
- [20] M. Motahari, *Introduction to Islamic Sciences*, Tehran, Sadra publication, 2008. (in Persian فارسی)
- [21] H. Ansarian, *Moral Beauties*, Qom, DaralErfan publication, 2003. (in Persian فارسی)
- [22] M. H. Tabatabai, *The Religion Teaching (Ethics - Rules)*, Qom, Jahan Ara, 1977. (in Persian فارسی)
- [23] A. Dastgheib Shirazi, *Islamic Ethics*, Qom, Daralketab Press Institute, Bita. (in Persian فارسی)
- [24] A. A. Meshkini, *The Lessons of Morality*, Translated by: Hassan Ostad Vali, Tehran, Alhadi Printing Institute, 2004. (in Persian فارسی)
- [25] H. Nasr, *In the Search of Sacred Issue (Ramin Jahanbegloo and Seyyed Hossein Nasr's conversation)*, Translated by Mustafa Shahr Aini, First Publication, Tehran, Ney Publishing, 2006. (in Persian فارسی)
- [26] R. Bocok, *Cultural Formations of Modern Society*, Translated by: Mohajer, Tehran, Agah, 2007. (in Persian فارسی)
- [27] H. Nasr, *Knowledge and Spirituality*, Translated by: Enshallah Rahmati, Tehran, Suhrawardi Publication Office of Research, 2002. (in Persian فارسی)
- [28] M. Habibi, *De La City A La Willy*, Tehran, Samt Publication, 2012. (in Persian فارسی)
- [29] I. Hojjat, Architectural Education and Worthless Values, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 14, 63-70, 2003. (in Persian فارسی)

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که یکی از تهدیدهای معماری معاصر، عدم توجه به ارزش‌ها و اصول اخلاقی است. این بی‌توجهی چه در عرصه اخلاق حرفه‌ای و شخصی و چه در اصول اخلاقی به کار رفته در بنای معماری قابل پیگیری است. ورود معماری نوین به ایران بعد از دوره قاجار موجب تحول در سبک و نحوه زندگی شد. در نتیجه این تحولات، معماری مدرن با تمام نقاط مثبت و منفی‌اش وارد معماری ایران شد. با ورود فرهنگ غربی و نگرش‌های مادی‌گرایانه، پایبندی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی کم‌رنگتر از گذشته شد. بی‌توجهی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی در معماری معاصر ایران منجر به تهدیدهایی در زمینه‌های مختلف، نظیر: بحران زیست‌محیطی، بحران انرژی و ... شد و پیرو این بحران‌ها، زندگی و آرامش انسان مدرن با مشکل مواجه گردید. این در حالی است که انسان امروز بیشتر از گذشته به آرامش درون و کرامت نیازمند است و آن نیز در سایه قرار دادن اخلاق و معنویت در محور زندگی میسر می‌شود. معماری حرفه‌ای است که می‌تواند با تعریف عناصر اخلاقی بر شکوفایی انسان تأثیر بگذارد و با حل مشکلات و اعتلای فضای زندگی که در ارتباط با حقوق انسانی است، موجب کرامت و آرامش انسان شود. بی‌تردید با رجوعی دوباره به راهکارها و ارزش‌های اخلاقی به کار رفته در معماری سنتی و تحلیل اخلاقی معماری معاصر، می‌توان به بازشناسی و تقویت اخلاق و اصول اخلاقی در معماری معاصر پرداخت.

۸- مراجع

- [1] M. Lashkarbolouki, A Framework for Codification of Values and Ethical Codes of Scientific and Technological Researches, *ETHICS IN SCIENCE AND TECHNOLOGY*, Vol. 3 , No. 1-2, pp. 105 – 114, 2008. (in Persian فارسی)
- [2] M. Naghizadeh, *Models, principles, elements, attributes and roots of the Islamic city*, Firozeh-e-Eslam publication, First Year, No. 1, pp. 33-52. 2014. (in Persian فارسی)
- [3] S. Lotfi, An Overview Of Modernity in the Contemporary City And Urbanism, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 20, pp. 17 – 26, 2005. (in Persian فارسی)
- [4] H. Mirmiran, *A Study of Contemporary Iranian Architecture*, Accessed on 8 September 2019; <http://www.irannamaye.ir>, 2002. (in Persian فارسی)
- [5] M. Madadpur, *The course of contemporary thought (the first book) modernity and religion in culture and art de enlightened secular and religious intellectual*, Third Edition, Tehran, Soreh Mehr publication (Art region related), 2010. (in Persian فارسی)
- [6] A. Noghrekar, *Introduction to Islamic identity in architecture and urbanism*, Department of Housing and Urban Development, Tehran, Office of Architecture and Urban Design, 2009. (in Persian فارسی)
- [7] M. J. Mahdaveinejad, P. Mansori, The entry of modernist currents in contemporary Iranian architecture, *Journal of Studies on Iranian-Islamic City*, No. 21, pp. 19-31, 2015. (in Persian فارسی)
- [8] I. Hojjat, *Tradition and innovation in architectural education*, Tehran, Institute of Tehran University Press, 2013. (in Persian فارسی)

- Thought and Islamic Thought, *Iran University of Science and Technology*, Vol. 4 (1), pp. 62-76, 2016. (in Persian فارسی)
- [53] H. Richard, A. Jaszewski, *Fundamentals of Urban Design*, Translated by: R. Rezazadeh, M. Abaszadegan, Tehran, University of Science and Industry, 1992. (in Persian فارسی)
- [54] M. M. Azizi, the Survey of the Effects of Physical-Space Tower in Tehran, Farmaniyeh-Karmanyh Neighborhoods, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 4 and 5, pp. 33-46, 1999. (in Persian فارسی)
- [55] M. Hisham, *Traditional Islamic Principles of Built Environment*, Translated by: A. Meshkini, K. Habibi, Tehran, Urban Planning and Architecture Study and Research Center, 2009. (in Persian فارسی)
- [56] M. K. Seyfian, The principle of Lazarar and its Observance in the Principles of Islamic Architecture and Urban Planning, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 3, pp. 73-77, 1999. (in Persian فارسی)
- [57] M. B. Valizadeh Oqani, A. Valizadeh Oqani, Neighborhood Ethics and Neighborhood Rights in the Islamic Architecture and Urban Planning System of Iran, *Journal of Cultural Engineering*, No. 86, pp. 54-73, 2016. (in Persian فارسی)
- [58] A. A. Heidari, I. Ghasemian, Contentment and Architecture, An Investigation on the Manifestation of the Concept of Contentment in the Pattern of Iranian Traditional Houses (Case Study: Mortaz House), *Iran University of Science and Technology*, No. 7 (2), pp. 87-106, 2019. (in Persian فارسی)
- [59] M. Shfiec, et. al, The Appropriate Form of Tall Building for Receiving Solar Energy in Tehran, *Iranian Journal of Energy*, Vol. 16, No. 4, pp. 47-60, 2014. (in Persian فارسی)
- [60] M. Shokouhbidhendi, R. Motahar, Evaluation of Human Dignity (Based on the Views of Sayyid Musa al-Sadr) in Urban Renovation Policies, Case Study: Economic Strategy for Renovation in Tehran Comprehensive Plan, *Iran University of Science and Technology*, No. 8 (1), pp. 63-81, 2020. (in Persian فارسی)
- [61] Y. Maleki, The Concept of City and Social Security from the Perspective of Religious Teachings, *Environmental Planning Quarterly*, Vol. 9, Issue 33, pp. 133-153, 2016. (in Persian فارسی)
- [62] A. Rezvan, M. Fathi, Factors Related to Insecurity Feeling, *Social Welfare Quarterly*, No. 12 (45), pp. 451-479, 2012. (in Persian فارسی)
- [63] M. J. Mahdavinjad, M. R. Imaniyan, N. Khaksar, Architectural Identity; Explaining the Meaning of Identity in terms of Pre-Modern, Modern and Post Modern, *Hoviat shahr Journal*, No. 7, pp. 122-113, 2011. (in Persian فارسی)
- [30] J. Tavakolinia, et. al, Confrontation Of Iranian-Islamic City Against The Major Urban Challenges in Era of Globalization, *Journal of Studies on Iranian-Islamic City*, No. 25, pp. 57-70, 2016. (in Persian فارسی)
- [31] M. B. Valizadeh Oqani, E. Vafaei Poorsorkhabi, Ethics and its Relation to Architecture, *Journal of Architectural Thought*, Vol. 2, Issue 4, pp. 1-18, 2019. (in Persian فارسی)
- [32] H. Pourmand, et. al, The place of ethic in the formation of traditional architecture of Iran, Case study: the traditional architecture of the city of Yazd, *Cultural Sociology*, Vol. 5, Issue 2, pp. 19-41, 2015. (in Persian فارسی)
- [33] M. R. Bemanian, The Study of God Central Role about Moslems Architecture, *International Journal of Industrial Engineering and Production Research, Iran University of Science and Technology*, Vol. 18, No. 5, pp. 37-44, 2007. (in Persian فارسی)
- [34] H. Nasr, *In the search of sacred issue (Ramin Jahanbegloo and Seyyed Hossein Nasr's conversation)*, Translated by Mustafa Shahr Aini, First Publication, Tehran, Ney Publishing, 2006. (in Persian فارسی)
- [35] I. Hojjat, Man-made identity, identity-making human (reflection on the relationship between identity and architecture), *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 24, pp. 55-62, 2005. (in Persian فارسی)
- [36] H. Amid, *Amid Dictionary*, Tehran, Ebnesina, 1985. (in Persian فارسی)
- [37] A. Zarkesh, The Way of Education and Professional Job in Craeting Compatibility between Space and Structure in West Contemporary Architecture, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 23, pp. 43-52, 2005. (in Persian فارسی)
- [38] B. Lawson, *How Designers Think*, Translated by: H. Nadimi, Tehran, Shahid Beheshti University, 2005. (in Persian فارسی)
- [39] M. Alalhesabi, M. Yousefzamani, Achitectural Design Process, Interaction between the Designer and Owner Participation, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 2 (43), pp. 31-42, 2010. (in Persian فارسی)
- [40] I. Hojat, A. Aghalatifi, Contemplation on the role of the audience in the quality of today's architecture of Iran, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 42, pp. 25-35, 2010. (in Persian فارسی)
- [41] E. Kalantari, *Architecture and Discipline, Sociology of Iranian Architecture*, Accessed on 8 September 2019; <http://www.irannamaye.ir>. (in Persian فارسی)
- [42] S. Ayvazian, Aesthetics and its origin in architectural criticism, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 12, pp. 64-69, 2002. (in Persian فارسی)
- [43] B. Aminzadeh, M. Naghizadeh, The Islamic utopia: City of justice, *Soffeh Journal*, No. 35, pp. 21-32, 2002. (in Persian فارسی)
- [44] T. Burckhardt, Article "The role of the fine arts in the educational system of Islam", in "the immortality of art." Book, Translation by: M. Avini, Tehran, Barg Publication, 1991. (in Persian فارسی)
- [45] A. Zarkesh, The affecting factors in the private architecture in contemporary architecture of Iran; 85-1357 years, *the magazine of Maheh honar*, No. 127, pp. 28-38, 2009. (in Persian فارسی)
- [46] K. Diba, Culture and ethics in architecture, *Architect magazine*, No. 21, pp. 12-14, 2003. (in Persian فارسی)
- [47] M. Naghizadeh, Attributes of the Islamic city in Islamic texts, *HONAR-HA-YE ZIBA*, No. 4,5, pp. 47-61, 1999. (in Persian فارسی)
- [48] M. Hojjat, *Iran's cultural heritage, policies for an Islamic state*, Tehran, Cultural Heritage Organization, 2001. (in Persian فارسی)
- [49] R. Davari Ardekani, Post Modern; The period of death, *Mashreg*, No. 1, pp. 11-17, 1994. (in Persian فارسی)
- [50] M. Habibi, et. al, From The Collapse Of Fortification to the Idea Of Highways The Background Of Urban Planning and Designing In Tehran 1930-1968, Vol. 20, No. 50, pp. 85-102, 2010. (in Persian فارسی)
- [51] I. Etesam, et. al, Form Development Process In Architectural Designing Of The Cultural Buildings In Contemporary Architecture Of Iran (Three Decades After The Islamic Revolution), *HOVIAT-E-SHAHR*, Vol. 7, No. 14, pp. 25-36, 2013. (in Persian فارسی)
- [52] I. Ghalandarian, et. al, Comparative Study of the Relationship between Human and the Environment in Sustainable Development